

SEYİD NİGARİ YARADICILIĞINDA ŞƏRQ ƏDƏBİ-NƏZƏRİ NÜMUNƏLƏRİNİN TƏCƏSSÜMÜ

Pərvanə BAYRAM
Qafqaz Universiteti Pedaqoji Fakültəsi
Türk Dili və Ədəbiyyatı Bölməsi

Özet

ŞARK EDEBİ-NAZARİ NUMUNELERİNİN SEYYİD NİGARİ SANATINDAKİ YERİ

Seyid Nigari Azərbaycan klasik edebiyatının başarılı şairlerinden biridir. O, Karabağ'a bağlı Bergüşad ilinin Cicimli köyünde doğmuştur. Asıl ismi Mir Hamza olan şair, Rus sömürgeciliğine karşı savaşmış ve takip edilince Anadolu'ya göçmek zorunda kalmıştır. Seyid Mir Hamza Nigari, uzun süre Amasya'da yaşamış ve aynı şehirde de vefat etmiştir.

Abstract

EMBODIMENT OF EASTERN THEORETICAL-LITERARY EXAMPLES IN SEYID NIGARIS ACTIVITIES

Seyid Nigari is one of the well-known poet of Azerbaijan classic literature. He was born in the village of Djimdjimly, in Bergushat, Karabakh. His original name was Myr Hamza and he opposed to Russian colonialism, therefore was obliged to migrate to Anadolu in his young ages. Seyid Mir Hamza Nigari lived a great part of his life in Amasya, Turkey and died in this city.

XIX əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının məşhur şairlərindən olan Seyid Mir Həmzə Nigari, 1805-ci ildə Qarabağın Zəngəzur qəzasının (indiki inzibati sistemə görə Qubadlı Rayonunun) Bərgüşada bağlı Cicimli kəndində anadan olmuşdur. Nigarinin əsl adı Mir Həmzədir. Doqquz aylıq bir körpə ikən yetim qalan şair anası və qohumları tərəfindən himayə edilmiş, təlim və tərbiyəsinə xüsusi diqqət göstərilərək ona dini elmlərlə bərabər Ərəb və Fars dilləri də ögrədilmişdir.¹ Bəzi mənbələrdə Nigarinin 15 yaşına qədər sistemli bir təhsil almadığı, 15 yaşından sonra Qaraqaş kəndinə gedərək orada Mahmud Əfəndidən və daha sonra da Şəkinin Dəhnə kəndində Şikəst Abdulla Əfəndidən dərs alması haqqında məlumatlar vardır.

Mir Həmzə, Qaraqaşda təhsil alandan sonra Kürdəmirə yeni qayıtmış olan Mövlana Xalid Bağdadinin birinci xəlifəsi İsmail Siracəddin Şirvani (öl. 1883) ilə tanış olaraq Şirvanda onun yanında təhsilini davam etdirmişdir.

Azərbaycanda rus istilasına qarşı mübarizə apardığına görə şairin fəaliyyətlərindən narahat olan Rus idarəsi onu Sibirə sürgün etmək istəyincə Seyid Nigari Türkiyəyə köçməyə məcbur olur. Uzun illər Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində yaşayan şair Amasyaya köçərək irşad fəaliyyətlərinə orada davam edir.

Seyid Nigari, Nəqşibəndilik təriqətinin XIX əsrdəki məşhur təmsilçilərindən olan İsmail Siracəddin Şirvanidən icazət alaraq Azərbaycanda və Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində

¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri. Cild 3, İstanbul, Dergah Yay., 1988, s. 1208.

xüsusən də Amasyada uzun illər şeyx olaraq fəaliyyət göstərmişdir. 1886-cı ildə vəfat edən şairin məzarı və türbəsi Amasyadadır.

Seyid Nigarinin türkcə və farsca olmaq üzrə iki divanı, Çaynamə və Nigarnamə adlı məsnəviləri, İbn Ərəbinin Fütuhətü Mekkiyə adlı əsərinə yazdığı Tavzihatı və özünün həyat hekayətini qələmə aldığı bir “Mənaqib”i vardır. Şair, türkcə divanındakı şeirləri həm klasik tərzdə əruz vəznüylə, həm də xalq şeiri tərzində heca vəznüylə yazmışdır.

Bir alim və sufi şair olmaqla Nigari yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Şair, şeirlərində həm ərəb həm fars, həm də türk ədəbi irsindən, təsəvvüf ənənələrindən və xalq şeirindən bəhrələnmişdir.

Həm klassik həm də novator bir şair olan Seyid Nigari, şeirlərində XIX əsrin inkişaf etməkdə olan elm və texnologiyasından istifadə etməklə birlikdə klassik ədəbiyyatdan və Şərq ədəbi-nəzəri nümunələrindən də sənətkarlıqla bəhrələnmiş, istər məzmun, istərsə də forma yönümündən irs varislik ənənəsinə sadıq qalmışdır.

Nigari yaradıcılığında ümumşərq ədəbiyyatının və bu ədəbiyyatın məşhur nümayəndələrinin böyük təsiri vardır. Bilindiyi kimi İslamiyyətin qəbulundan sonra Azərbaycan türk ədəbiyyatı məzmun və forma yönümündən klassik ərəb və fars ədəbiyyatlarından təsirlənmişdir. Seyid Nigari yaradıcılığında bu təsirin izləri bariz olaraq görünməkdədir. Onun şeirlərində məşhur ərəb şairlərindən Əbu Nüvas və Həssan Bin Sabitin adları tez tez xatırlanır, ərəb təfsircisi Zəmahşərinin yazdığı Kəşşaf adlı Quran təfsirindən şairin şeirlərində poetik ziynət kimi istifadə olunur. Bundan başqa ərəb xalq rəvayətlərindəki eşq qəhrəmanlarından Leyli və Məcnun, Vərqa və Gülşah, Zeyd ilə Zeynəb vb, cahiliyyə dövrünün məşhur şairləri və onlarla əlaqədar xüsuslar, bütün insanlığa indirilən müqəddəs kitab Quranı-Kərim və onun ayələri, bütün peyqəmbərlər, xüsusən də İslam Peyqəmbəri və onun fəaliyyətləri, İslam tarixi, İslam xəlifələri, İslamiyyəti təbliğ edən şairlərlə bağlı ədəbi nümunələr Nigari şeirinin əsas mövzudur.

Aşağıdakı beytlərdə şair, ərəb və fars ədəbiyyatının məşhur eşq qəhrəmanlarından bəhs edərək yazır:

Zeyd-asa ‘aşk-ı Zeynebden dem urma kuyda
Kıl beyaban seyrini Mecnun gibi sahraya bah

Gözün Leyla ‘ızar u mehveşin ‘Azra lebin Şirin
Dilim Mecnun feryad u figanım Vamık u Ferhad

Seyid Nigari, şeirlərində Şərq ədəbi və siyasi tarixində cərəyan edən bəzi hadisələrə də işıq tutmuşdur. Şair, aşağıdakı beytdə Orta Asiyada ortaya çıxan Nəqşibəndiyyə təriqətinin banisi Bəhaəddin Nəqşibənd və Əmir Teymur arasındakı münasibətə təmas etmişdir.

Tasarruf eylemiş Timur tek avaze-i 'aşkım

Cihanı ser-be-ser kim bende-i Şah-ı Bahayız biz

Ümumşərq İslam mədəniyyəti kontekstində Fars ədəbiyyatının görkəmli simaları da Nigari şeirlərinin əsas qəhrəmanlarındandır. Şair, şeir sənət vadisində bəzən özünü bu şairlərə bənzədir, bəzən də onlarla müqayisə edərək onlardan üstün olduğunu bildirir. Bu şairlər içində ən çox Firdovsi, Əttar, Sədi, Xacu Kirmani, Kaşifi, Cami, Hafız Şirazi və başqalarının adları anılır. Bütün Şərqdə əsrlər boyunca mədrəsələrdə dərslik kimi istifadə olunan Sədinin Gülüstan və Bostanı, Caminin Baharistan, Nəfahatül Üns, Hüseyn Vaiz Kaşifinin Rəşəhatı eynil-həyat adlı əsərləri də Nigarinin şeirlərindəki əsas poetik məzmunlardandır.

Meded ey mey-i Ahrar el-meded ey saki-i Attar

Meded ey Hünkar el-meded ey saki-i Tebriz

Onun şeirlərində Fars mifologiyasındakı məşhur qəhrəmanlardan Rüstəm Zal, Fərhad, Xosrov Pərviz, Cəmşid, İsfəndiyar, Zöhhak, Dara vb.nin adları çox işlənir, bu qəhrəmanlarla bağlı məzmunlardan geniş istifadə olunur. Aşağıdakı beytlər buna misal göstərilə bilər:

Gerşasb u Neriman dahi Behram-ı kemendar

Ey kaşı kəman kipriği peykan sana kurban

Dərviş ü gani şah ü gəda bay ü mesakin

Çəngiz-i cihangir Hüləgu-yı bed-ayin

Bu Rasib ü Cəmşid ü Cem ü cam-ı cihan-bin

Dahhak ü Feridun ü Kubad-ı sahib-i temkin

Keykavus u Keyhusrev ü şahən u havanın

Lehrasib ü Geştasib ü Ercasib-i hod-bin

Seyid Nigarinin yaradıcılığı qaynağını Şərqdən alsa da onu tək cə Şərqlə hüdudlandırmaq doğru olmaz. Şair, şeirlərində zəngin bir coğrafiya və tarixdən bəhs edir. Bu coğrafiya Moskva, Çin, İran, Turan, Xorasan, Hindistan, Nişabur, Bəlx, Xarəzm, Şiraz, Səmərqənd, Bağdad, Məkkə, Mədinə nəhayət Azərbaycan, Anadolu vb. yerləri əhatə edir.

Yunan və Latın mədəniyyətindən, fəlsəfəsindən məşhur isimlər də Nigarinin şeirlərində çox keçməkdədir. Bunlardan Əflatun, Aristotel, Hippokrat, Sokrat, Fales, Hermis vb.nin adları daha çox anılır. Şair aşağıdakı beytdə Əflatun və Aristonu öz şagirdi olaraq görür:

Nola Eflatun Aristoya diyem şakirdim
Fikr-i cümle hukema hal-i hayalatımdır

Bir başqa şeirdə isə

Camasb Aristalis ü Milos heme derman
Tabhane-i efrenc ü şifahane-i Hindan
Kaytun dahi Behram-ı Hakim Minkebe Mihran
Fermos ü Sokrat Hermis ü Valis tabiban
Forfur ü Yelinas-ı hakim Talis-i tıb-dan
Eflatun Aristo Bokrat hazik-i Yunan.....

-deyərək bu şəxslər və onların məsləkləri haqqında məlumat verir.

Nigari, klasik Şərq ədəbiyyatındakı nəzəri məsələlərə də biganə qalmamışdır. Şairin Türkcə divanında istifadə etdiyi klasik Şərq ədəbiyyatının məşhur janrlarından olan qəzəl, qəsidə, qitə, rübai, məsnəvi, saqinamə və müstəzadlar da öz bitkinlikləriylə diqqəti cəlb edir. O, bu şeir şəkillərinə özünə xas əlavələr etmiş və bu yönümüylə klassik türk ədəbiyyatı nəzəriyyəsinə önəmli yeniliklər gətirmişdir. Seyid Nigarinin türkcə divanındakı önəmli xüsurlardan biri də onun özünə qədər divan tətibi sistemində istifadə olunmayan bir yontəmdən- saqinamə rübailərdən istifadə etməsidir. Şair bunu da alfabetik bir şəkildə düşünmüş və klassik ərəb ədəbiyyatında hamriyyə olaraq adlandırılan bu tür şeirlərə divanında geniş yer vermişdir. Seyid Nigari, divanındakı şeirlərə saqinamələrlə başlarkən daha çox XII əsrin məşhur şairi Nizami Gəncəvidən təsirlənmişdir. Nizami Gəncəvi də məsnəvilərində hər yeni mövzuya keçərkən “gəl ey saqi”, “ey saqi mey sun” şəklindəki girizgahlardan istifadə etmişdir ki, bu da Nigarinin özündən əvvəlki nəzəri nümunələri təqib edərək sənətində tətbiq etdiyini göstərir. Şair bu şeirlərdə təsəvvüfün bütün incəliklərindən istifadə etmiş, “gəl ey saqi” deyərkən mürşidi-kamilə xitab edərək ondan feyz almaq üçün ilahi eşqin şərabını istəmişdir.

Seyid Nigarinin türkcə divanına istinadən verdiyimiz bu nümunələrdən sonra belə bir qənaətə gəlirik ki, XIX əsrdə yaşayan və fəliyyət göstərən şair, siyasi xadim, Nəqşibəndiyyə təriqətinin son dövrlərdəki məşhur şeyxlərindən olan Seyid Nigari, bir şərqli olaraq bütün həyat və sənətini Şərq əxlaq kontekstinə və qanunlarına görə sürdürmüşdür. Xüsusən ədəbi yönünü işıqlandırdığımız bu kiçik yazıda onun bütün yaxın və orta şərq tarixindəki şəxsiyyət və hadisələrə aşina olduğunu və bu bilgiləri əsərlərində poetik obrazlar içində dəyərləndirdiyinə diqqət çəkmək istədik.

ƏDƏBİYYAT

Algar, H. “Bahaeddin Nakşibend” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi yayınları, Cilt 4, İstanbul, 1991.

Algar, H. “Hacegan” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yay.,Cild 14, İstanbul, 1996.

Ateş A. “Hassan Bin Sabit” Maddesi, Milli eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Cild 5/1. İstanbul, 1977.

Divan-ı Seyyid Nigari, Hazırlayan Doç Dr. Azmi Bilgin, Kule Yayınları. İstanbul, 2003.

Divan-ı Seyid Nigari Be-Zeban-ı Türki, İstanbul, 1301.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri. Cild 3. İstanbul, Dergah Yayınları.İstanbul, 1988.